

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	11
1. Τα ορφανά του Μουσολίνι σε νέες περιπέτειες.....	29
Η ανακύκλωση των χρήσιμων Ναζί.....	31
«Gladio», το ματωμένο Ξίφος του NATO.....	34
Τα δηλητηριώδη πλοκάμια του «Stay Behind».....	38
Δωσίλογοι και «Κόκκινη Προβιά».....	40
2. Ακροδεξιές των νοικοκυραίων.....	47
Η ανάδυση της Νέας Δεξιάς.....	48
Το σκανδιναβικό μοντέλο σε αμφισβήτηση.....	53
Τα θηρία των Άλπεων γίνονται (;) κατοικίδια.....	58
Από τον Πουζάντ στον Λεπέν.....	65
Το δίλημμα του Αλμιράντε.....	70
3. Σωτήρες του λαού και του έθνους.....	73
Όταν οι αγορές γονάτισαν τον Μιτεράν.....	75
Ο Τρίτος Δρόμος του Ακραίου Κέντρου.....	78
Τα πορφυρά ποτάμια του ρατσισμού.....	85
Αφύπνιση δαιμόνων από τη Βαλτική μέχρι τα Βαλκάνια.....	92
Οι εθνικισμοί των περιφερειών.....	100
4. Τα τεκτονικά ρήγματα της Ευρώπης.....	107
Η Αριστερά στον «λάκκο των λεόντων».....	109
Το μεγάλο άλμα του Μάαστριχτ.....	113
Ακροδεξιά και ευρωσκεπτικισμός.....	118
Τα πικρά διδάγματα του Brexit.....	123

5. Ιππότες της τελευταίας Σταυροφορίας	129
Η τομή της 11ης Σεπτεμβρίου.....	130
Από τον αντισημιτισμό στην ισλαμοφοβία.....	134
Η παράνοια της «Μεγάλης Αντικατάστασης».....	139
6. Άνθη του Κακού στο θερμοκήπιο της κρίσης	145
«Tea Party»: η εξέγερση των προνομιούχων.....	148
Προσεισμικές δονήσεις στον ευρωπαϊκό Βορρά.....	153
Ακραία πολιτικά φαινόμενα στον Νότο.....	161
Μνημόνια, ΛΑ.Ο.Σ. και Χρυσή Αυγή.....	169
7. Ένα ικρίωμα στο Καπιτώλιο	179
Από την Κου-Κλουξ-Κλαν στα «Proud Boys».....	181
Μονομάχοι στο σύγχρονο Κολοσσαίο.....	189
Εθνικιστές όλων των χωρών, ενωθείτε!.....	195
Διχασμένες Πολιτείες της Αμερικής.....	200
8. Κλώνοι του Τραμπ στη Λατινική Αμερική	207
Η χαμένη άνοιξη της Αριστεράς.....	210
Τα «τρία Β» του Ζαΐρ Μπολσονάρο.....	214
Τα παλιά φαντάσματα επιστρέφουν στη Χιλή.....	220
Ένας caudillo των καναλιών.....	226
9. Τρεις πόλεμοι που ξέπλυναν τον μεταφασισμό	235
Τα καινούργια ρούχα της Ακροδεξιάς.....	237
Ουκρανία, η σύγκρουση των εθνικισμών.....	245
Η φρίκη της Γάζας και οι όψιμοι φίλοι του Ισραήλ.....	256
Πόλεμος στο άσυλο και τους μετανάστες.....	264
Αντί Επilogου – Η παρεξηγημένη σχέση Δημοκρατίας-Αγοράς	275
Βιβλιογραφία	283
Ελληνόφωνη.....	283
Ξενόγλωσση.....	285

Εισαγωγή

Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από την Ευρώπη, το φάντασμα της Ακροδεξιάς. Οι εθνικές εκλογές των τελευταίων χρόνων ανέδειξαν κόμματα αυτού του φυράματος πρώτη ή δεύτερη δύναμη σε Γαλλία, Ιταλία, Ολλανδία, Βέλγιο, Ελβετία, Σουηδία, Φινλανδία, Αυστρία, Ουγγαρία και Εσθονία. Στις ευρωεκλογές του Ιουνίου του 2024, τα κόμματα της σκληρής, εθνικιστικής Δεξιάς κέρδισαν, στο σύνολό τους, περισσότερες έδρες από τους Σοσιαλδημοκράτες, ισοβαθμώντας πρακτικά στην πρώτη θέση με την Κεντροδεξιά του Λαϊκού Κόμματος.

Το μεγαλύτερο σοκ ήρθε από τη Γαλλία, όπου η Εθνική Συσπείρωση (RN) πήρε υπερδιπλάσιες ψήφους από το κυβερνών κόμμα του Εμανουέλ Μακρόν, αναγκάζοντάς τον να προχωρήσει σε μια κίνηση υψηλού πολιτικού ρίσκου με την προκήρυξη πρόωρων βουλευτικών εκλογών, προκειμένου να ανακόψει την ισχυρή δυναμική της Μαρίν Λεπέν προς την προεδρία. Στην απέναντι πλευρά του Ρήνου, η Εναλλακτική για τη Γερμανία (AfD) ήρθε δεύτερη, ξεπερνώντας το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα του Καγκελάριου Όλαφ Σολτς, παρότι είχε κηλιδωθεί από άπειρα πολιτικά σκάνδαλα στη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, με αποκορύφωμα τη δήλωση του Μαξιμίλιαν Κρα, επικεφαλής της ευρωλίστας του κόμματος, ότι «δεν ήταν όλα τα μέλη των Waffen-SS εγκληματίες». Την

πολιτική τους ηγεμονία ενίσχυσαν με τη νίκη τους οι Αδελφοί της Ιταλίας υπό την Τζόρτζια Μελόνι, ενώ πρώτη δύναμη στην Αυστρία αναδείχθηκε το Κόμμα της Ελευθερίας. Όσο για την Ελλάδα, το άθροισμα των ακροδεξιών κομμάτων άγγιξε το 20%.

Αιώνες μοιάζουν να έχουν περάσει από την εποχή των προδομένων ελπίδων για ένα πιο φωτεινό μέλλον, την επαύριο της διεθνούς οικονομικής κρίσης της περιόδου 2008-2012. Η μεγάλη κοινωνική αναταραχή που συνόδευσε το κραχ της Γουόλ Στριπ και του Σίτι, Δίδυμων Πύργων του σύγχρονου καπιταλισμού-καζίνο, έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην ανάδειξη του Μπαράκ Ομπάμα ως του πρώτου μαύρου προέδρου των ΗΠΑ, με υποσχέσεις για δραστική αναδιανομή εισοδήματος, οι οποίες παρέπεμπαν στον Φράνκλιν Ρούζβελτ. Η ζήτηση για ριζοσπαστικές απαντήσεις, νέες δυνάμεις και άφθαρτους πολιτικούς διογκώθηκε τα επόμενα χρόνια, για να φτάσει στο ζενίθ το 2015. Εκείνη τη χρονιά, ο αριστερός Τζέρεμι Κόρμπιν αναδείχθηκε ηγέτης του Εργατικού Κόμματος στη Βρετανία, ενώ στις ΗΠΑ ο ανεξάρτητος σοσιαλιστής Μπέρνι Σάντερς παράγιο να κερδίσει το προεδρικό χρίσμα των Δημοκρατικών απέναντι στη Χίλαρι Κλίντον.

Οι πιο θεαματικές ανατροπές έγιναν στις χώρες του Μεσογειακού Νότου, σκληρά χτυπημένες από την κρίση χρέους της Ευρωζώνης και τα Μνημόνια που την ακολούθησαν. Τον Ιανουάριο αναδείχθηκε για πρώτη φορά στην Ελλάδα κυβέρνηση με κορμό ένα κόμμα της Αριστεράς, τον ΣΥΡΙΖΑ. Εννέα μήνες αργότερα, η μνημονιακή Δεξιά έχασε τις εκλογές και στην Πορτογαλία, για να αναλάβει την πρωθυπουργία ο σοσιαλιστής Αντόνιο Κόστα με την υποστήριξη του Κομμουνιστικού Κόμματος και του Αριστερού Μπλοκ. Τέλος στις εκλογές της Ισπανίας, τον Δεκέμβριο, το νεοσύστατο, αριστερό κόμμα Podemos εκτοξεύθηκε στο 20,8% και δύομισι χρόνια αργότερα θα αναλάμβανε κρίσιμα υπουργεία στην κυβέρνηση συνασπισμού του σοσιαλιστή Πέδρο Σάντσεθ.

Στο διάστημα που μεσολάβησε από τότε, το πολιτικό φάσμα πολλών χωρών μετατοπίστηκε από το κόκκινο στο μαύρο – ή

έστω, για να είμαστε περισσότερο ρεαλιστές, από το ροζ στο γκρίζο. Η αρχή έγινε με το θυελλώδες 2016 του Τραμπ και του Brexit, δύο πολύ διαφορετικά φαινόμενα με ένα κοινό μήνυμα: την ικανότητα της εθνικιστικής Δεξιάς να ηγεμονεύει στο λαϊκό ρεύμα της αγανάκτησης εναντίον των οικονομικών και πολιτικών ελίτ, φορώντας δημαγωγικά τον μανδύα της αντισυστημικής δύναμης.

Στην πειρωτική Ευρώπη, η συνθηκολόγηση των προοδευτικών κομμάτων που ανέλαβαν κυβερνητικές ευθύνες γέννησε αισθήματα απογοήτευσης, αποστράτευσης και αποστροφής απέναντι στην πολιτική, δημιουργώντας ευνοϊκό έδαφος για την προέλαση της σκληροπυρηνικής Δεξιάς. Το γκρίζο κύμα πήρε διαστάσεις παλίρροιας την τελευταία τριετία. Στην Ιταλία, όπου το νεοπαγές, προοδευτικό Κίνημα των Πέντε Αστέρων δεν είχε διστάσει να συγκυβερνήσει με την ξενοφοβική Λέγκα, οι εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2022 έφεραν στην εξουσία το νεοφασιστικής προέλευσης κόμμα της Τζόρτζια Μελόνι. Τον ίδιο μήνα, οι Σουηδοί Δημοκράτες έρχονταν δεύτεροι με ποσοστό 20,5% στις γενικές εκλογές, για να αναδειχθούν στη μεγαλύτερη δύναμη του νέου κυβερνητικού μπλοκ. Το τέλος του σκανδιναβικού κοινωνικού μοντέλου επισφραγίστηκε τον Απρίλιο του επόμενου χρόνου στη Φινλανδία, όπου το εθνικιστικό κόμμα Οι Φινλανδοί ήρθε δεύτερο με ελάχιστη διαφορά από το πρώτο και ανέλαβε καίρια υπουργεία.

Στην Ολλανδία, το Κόμμα Ελευθερίας του Γκέερτ Βίλντερς έκοψε το νήμα στην αναμέτρηση του Νοεμβρίου του 2023, ενώ την ίδια χρονιά στην Ελλάδα ο ΣΥΡΙΖΑ συρρικνώθηκε σχεδόν στο μισό της δύναμής του, την ώρα που τρία ακροδεξιά κόμματα έμπαιναν στη Βουλή. Τελευταία, αλλά δυναμικά, μπήκε στο χορό η Πορτογαλία, η μοναδική μέχρι τότε χώρα της πειρωτικής Ευρώπης όπου η Ακροδεξιά έμεινε σταθερά στο περιθώριο κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Στις εκλογές της 10ης Μαρτίου 2024, λίγο πριν συμπληρωθεί μισός αιώνας από την Επανάσταση των Γαρυφάλλων, που γκρέμι-

σε τη μακροβιότερη δικτατορία της Ευρώπης, το ακροδεξιό κόμμα Chega (Αρκετά), αναδείχθηκε τρίτη πολιτική δύναμη με 18,07% προτού προλάβει να κλείσει τα τέσσερα χρόνια από τη δημιουργία του. Με αυτά τα δεδομένα, το αποτέλεσμα των ευρωεκλογών του Ιουνίου του 2024 ήταν απόλυτα αναμενόμενο, χωρίς αυτό να το κάνει λιγότερο σοκαριστικό.

*

Αυτή τη φορά, το γκρίζο κύμα δεν περιορίζεται στα μητροπολιτικά κέντρα της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, αλλά επεκτείνεται και στις περιφέρειες, τείνοντας να αναδειχθεί σε παγκόσμιο φαινόμενο. Ιδιαίτερα ανησυχητικές είναι οι εκδηλώσεις του στη Λατινική Αμερική όπου, ας μην το ξεχνάμε, η αιμοσταγής δικτατορία του Πινοσέτ, στη Χιλή, υπήρξε το πρώτο πειραματικό εργαστήριο του νεοφιλελευθερισμού υπό την καθοδήγηση των διαβόπων «Chicago Boys» του Μίλτον Φρίντμαν, προτού τα δόγματά τους γίνουν Ευαγγέλιο της οικονομικής Ορθοδοξίας επί Ρόναλντ Ρίγκαν και Μάργκαρετ Θάτσερ. Οπαδός αυτού του είδους «νεοφιλελευθερισμού των τανκς» είναι ο Ζαΐρ Μπολσονάρο – Πρόεδρος της Βραζιλίας από το 2019 ως το 2023, ο οποίος διατηρεί ισχυρή επιρροή παρά το αποτυχημένο του πραξικόπημα μετά την ήττα από τον Λούλα. Παρόμοιας κοπής είναι και ο ανεκδιήγητος Χαβιέρ Μιλί, ο οποίος εκλέχτηκε πρόεδρος της Αργεντινής το 2023 με τόσο «φιλελεύθερες» θέσεις, που έφταναν μέχρι την κατάργηση του εθνικού νομίσιματος και της Κεντρικής Τράπεζας, αλλά και την «ελευθερία» πώλησης ανθρωπίνων οργάνων από όσους δεν έχουν άλλη ελπίδα επιβίωσης.

Στην πιο πολυάνθρωπη, πλέον, χώρα του κόσμου, την Ινδία, το καθεστώς του Ναρέντρα Μόντι οδηγεί στα άκρα τα αυταρχικά, εθνικιστικά χαρακτηριστικά του, αντιμετωπίζοντας ως δεύτερης κατηγορίας πολίτες τους μουσουλμάνους και τις άλλες θρησκευτικές μειονότητες, που αντιπροσωπεύουν το 20% του πληθυσμού. Στο Ισραήλ, τα ακροδεξιά κόμματα ανέλαβαν καίρια υπουργεία στην κυβέρνηση του Μπέντζαμιν

Νετανιάχου, ο οποίος επανήλθε στην εξουσία στα τέλη του 2022, κάτι που έπαιξε καταλυτικό ρόλο στη δραματική επιδείνωση της κατάστασης στην κατεχόμενη Δυτική Όχθη και ακόμη περισσότερο στον θηριώδη πόλεμο της Γάζας.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, στο πιο εκτεταμένο διεθνώς κύμα προέλασης της Ακροδεξιάς από τη δεκαετία του 1930. Ισχύει, βέβαια, πάντα το απόφθεγμα του Ηράκλειτου ότι κανείς δεν μπορεί να κολυμπήσει στο ίδιο ποτάμι δύο φορές. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η νέα Ακροδεξιά της εποχής μας δεν είναι (ακόμη;) ναζισμός ούτε φασισμός. Ο Τραμπ και ο Μιλίι έγιναν γνωστοί από την τηλεόραση και τα σόσιαλ, όχι από Μελανοχίτωνες και τάγματα εφόδου σαν τα SA. Ο Ιταλός ιστορικός και φιλόσοφος Έντσο Τραβέρσο κάνει λόγο για «μεταφασισμό», τονίζοντας ότι ο Τραμπ και οι όμοιοί του «δεν κινητοποιούν τις μάζες, αλλά προσελκύουν εξατομικευμένους καταναλωτές, που γίνονται φτωχότεροι»¹.

Η διαφορά είναι καίρια, αλλά δεν μπορεί να οδηγήσει σε υποτίμηση του φαινομένου. Πολύ περισσότερο που τα τελευταία χρόνια όλοι οι «υγειονομικοί φραγμοί» απέναντι στον –έστω– μεταφασισμό πέφτουν ο ένας μετά τον άλλο. Το 2000, όταν το ακροδεξιό Κόμμα της Ελευθερίας (FPÖ) του Γεργκ Χάιντερ έμπαινε στην κυβέρνηση της Αυστρίας έχοντας καταλάβει τη δεύτερη θέση στις εκλογές, προκλήθηκε πανευρωπαϊκό σοκ και οι υπόλοιπες 14 από τις 15, τότε, χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης έβαλαν τη Βιέννη σε διπλωματική каранτίνα, επιβάλλοντας κυρώσεις. Σήμερα ουδείς ενοχλείται που μια πολιτικός με νεοφασιστικό υπόβαθρο αναλαμβάνει την πρωθυπουργία στην Ιταλία, ενώ η εφημερίδα *Le Monde* διεκτραγωδεί το γεγονός ότι οι Γάλλοι προεξοφλούν με απάθεια ή μοιρολατρία το ενδεχόμενο να έχουν αύριο πρόεδρο της Δημοκρατίας τη Μαρίν Λεπέν².

1. Traverso, 2019, σ. 25. Όλες οι αναφορές σε βιβλία παραπέμπουν στη Βιβλιογραφία.

2. Editorial, *Le Monde*, 7.12.2023.

Πώς φτάσαμε ως εδώ; Ποιοι παράγοντες διευκόλυναν τη θεαματική διόγκωση των ακροδεξιών κομμάτων και τη μετατόπισή τους από το περιθώριο στο κέντρο της πολιτικής ζωής σειράς χωρών της Δύσης; Τι εγκυμονεί για το μέλλον της Δημοκρατίας η προέλαση του μεταφασισμού και πώς μπορεί να ανακοπεί; Τα ερωτήματα αυτά αποτέλεσαν το βασικό έναυσμα για τη συγγραφή του βιβλίου που έχετε στα χέρια σας. Η αναζήτηση απαντήσεων μας υποχρεώνει να ταξιδέψουμε σε διάφορες χώρες και ιστορικές εποχές, καθώς η σύγχρονη Ακροδεξιά συνιστά ένα φαινόμενο σε διαρκή εξέλιξη, με χίλια δυο πρόσωπα και μεταμορφώσεις.

Το ευρύ φάσμα της ξεκινάει από τις εγκληματικές συμμορίες ανοιχτά φιλοναζιστικών σχηματισμών και φτάνει μέχρι τα «κατοικίδια» κοινοβουλευτικά κόμματα με φιλοδοξίες νόμιμης κατάληψης της εξουσίας. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν κόμματα όπως το βρετανικό BNP, το γερμανικό NPD (πρόσφατα μετονομάστηκε σε Die Heimat), τα ιταλικά Fiamma Tricolore και Forza Nuova, το ουκρανικό Svoboda και, βέβαια, η Χρυσή Αυγή, που έδωσε στην Ελλάδα το θλιβερό προνόμιο να γίνει η πρώτη ευρωπαϊκή χώρα όπου ένα ανοιχτά νεοναζιστικό κόμμα εκπροσωπούταν, και μάλιστα με πολυμελή αντιπροσωπεία, στο εθνικό κοινοβούλιο.

Οργανώσεις αυτού του είδους ασκούν βίαιο «ακτιβισμό» εναντίον μεταναστών, εθνικών και φυλετικών μειονοτήτων, συχνά αντιγράφοντας πρακτικές Αμερικανών ομοϊδεατών τους, όπως οι νεοναζιστικές οργανώσεις Aryan Nations και The Order³. Συχνά βρίσκουν ακροατήριο και δεξαμενές στρατολόγησης μελών στον «νεοναζισμό από τα κάτω» ομάδων χούλιγκανς ή σκίνχεντς, μια τάση που ξεκίνησε από τη Βρετανία για να διαδοθεί ευρύτερα⁴. Όταν κατεβαίνουν στις εκλογές, τα αποτελέσματά τους, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων, είναι

3. Camus, Jean-Yves et Rekaewicz, Philippe, “Les deux familles de l’extrême droite”, monde-diplomatique.fr/cartes/extremedroite.

4. Fekete, 2018, σ. 16.

ισχνά, κάτω του 1%. Ωστόσο, παρά τον περιθωριακό, κατά κανόνα, χαρακτήρα τους, εγκληματικά μορφώματα αυτού του είδους βρίσκουν ερείσματα στο βαθύ κράτος και κυρίως στον σκληρό πυρήνα των δυνάμεων καταστολής και των μυστικών υπηρεσιών – μια ενοχλητική αλήθεια την οποία, για ευνόπτους λόγους, προσπαθούν να αποφύγουν οι συστημικές δυνάμεις.

Ο κύριος όγκος της σκληροπυρηνικής, εθνικιστικής Δεξιάς κατευθύνεται σε κόμματα που έχουν αποστασιοποιηθεί από τις νεοφασιστικές ρίζες τους και δηλώνουν αφοσίωση στην κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Ωστόσο, τα σύνορα ανάμεσα στις δύο οικογένειες είναι μάλλον πορώδη. Για παράδειγμα, το γαλλικό Εθνικό Μέτωπο και το ουγγρικό Jobbik, δύο μαζικά κόμματα της κοινοβουλευτικής Ακροδεξιάς, υπήρξαν ιδρυτικά μέλη της Συμμαχίας Ευρωπαϊκών Εθνικιστικών Κινήματων (AENM), το 2009, μαζί με τα νεοφασιστικά κόμματα BNP, Fiamma Tricolore και τους Εθνικιστές Δημοκράτες της Σουηδίας, προτού αποσυρθούν για να απευθυνθούν σε ευρύτερα ακροατήρια.

Σημαντικός μελετητής του φασισμού, ο Αμερικανός ιστορικός Ρόμπερτ Πάξτον κωδικοποιεί ως εξής τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του φαινομένου, που είναι λίγο-πολύ κοινά στις πολυποίκιλες εκφάνσεις του:

- Αίσθηση κατακλυσμαίας κρίσης.
- Ανωτερότητα μιας συγκεκριμένης εθνικής ή φυλετικής ομάδας.
- Πίστη στο ότι η «δική μας» ομάδα αποτελεί θύμα.
- Φόβοι για παρακμή της ομάδας λόγω της διαβρωτικής επίδρασης από τον φιλελεύθερο ατομικισμό, την πάλη των τάξεων και τις ξένες επιρροές.
- Ανάγκη για στενότερη ενσωμάτωση ή πιο καθαρή κοινότητα.
- Πίστη σε έναν εθνικό ηγέτη, που μόνο αυτός μπορεί να ενσαρκώσει το πεπρωμένο της ομάδας.
- Υπεροχή των ενστίκτων του ηγέτη έναντι της αφηρημένης, οικουμενικής λογικής.

- Ροπή προς τη βία και πίστη στην αποτελεσματικότητα της βούλησης στην υπηρεσία της ομάδας.
- Το δικαίωμα των εκλεκτών λαών να κυριαρχούν πάνω στους άλλους χωρίς περιορισμούς από ανθρώπινους ή θεϊκούς νόμους⁵.

Είναι εντυπωσιακό –και καθόλου καθησυχαστικό για το μέλλον των δυτικών Δημοκρατιών– να διαπιστώνει κανείς ότι σχεδόν το σύνολο αυτών των χαρακτηριστικών το μοιράζονται όχι μόνο αμετανόητοι νεοναζί τύπου Μιχαλολιάκου, αλλά και δημοκρατικά εκλεγμένοι ηγέτες, σαν τον Τραμπ και τον Μπολσονάρο.

*

Στο βιβλίο αυτό εξετάζουμε την εξέλιξη της Ακροδεξιάς στις οκτώ δεκαετίες που μας χωρίζουν από το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, με το κέντρο βάρους να πέφτει στην Ευρώπη. Ειδικές αναφορές γίνονται στις ΗΠΑ και το φαινόμενο Τραμπ (Κεφάλαιο 7), στη Λατινική Αμερική (Κεφάλαιο 8), όπως και σε Ισραήλ, Ουκρανία και Ρωσία (Κεφάλαιο 9), λόγω του κρίσιμου ρόλου που έπαιξε η Ακροδεξιά στις δύο μεγάλες πολεμικές κρίσεις αυτής της περιόδου. Ύστερα από την περιήγησή μας στον χώρο και τον χρόνο, στο τελευταίο μέρος του δοκιμίου αναπτύσσουμε κάποιες σκέψεις για το μέλλον της Δημοκρατίας στο πιεστικό πλαίσιο του ύστερου καπιταλισμού.

Η ανάλυση που ακολουθεί διακρίνει σχηματικά τέσσερις εποχές στην αναβίωση και τις μεταμορφώσεις της Ακροδεξιάς μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στην πρώτη φάση (Κεφάλαιο 1), οι Αμερικανοί και οι υποτελείς τους ευρωπαϊκές ελίτ, με καυτές ακόμη τις μνήμες του Ολοκαυτώματος, αποφασίζουν να ανακυκλώσουν μεγάλο αριθμό στελεχών του πητημένου φασισμού και ναζισμού, αξιοποιώντας τα στον νέο αγώνα τους εναντίον του κομμουνισμού, που βάζει τη σφραγίδα του στην

---

5. Fekete, 2018, σ. 16.

εποχή του Ψυχρού Πολέμου. Αυτή η στρατηγική, με κλασικό δείγμα τη διαβόητη «Επιχείρηση Gladio» (στην Ελλάδα, «Κόκκινη Προβιά»), προσέφερε στον ευρωπαϊκό νεοφασισμό μια ελάχιστη νομιμοποίηση και ισχυρά ερείσματα στο βαθύ κράτος, με δυο λόγια μια «πρωταρχική συσσώρευση» πολιτικού κεφαλαίου, ιδιαίτερα στις χώρες με ισχυρή πίεση από το κομμουνιστικό κίνημα (Ιταλία, Γαλλία, Ελλάδα).

Περί τα τέλη της δεκαετίας του '60-αρχές της δεκαετίας του '70, μπαίνουμε στη δεύτερη εποχή του ακροδεξιού φαινομένου (Κεφάλαιο 2). Καθώς βαίνουμε προς το τέλος των «trente glorieuses», των τριών μεταπολεμικών δεκαετιών δυναμικής οικονομικής ανάπτυξης και τα σημάδια της επερχόμενης κρίσης είναι ορατά, το ευρωπαϊκό κοινωνικό κράτος δέχεται έντονες πιέσεις από την επιδείνωση των δημοσίων οικονομικών. Σε αυτό το φόντο εμφανίζεται ένα νέο είδος «Ακροδεξιάς των (σχετικά) προνομιούχων»: Πρώτα στις σκανδιναβικές χώρες, όπου το σοσιαλδημοκρατικό κοινωνικό κράτος ήταν το πιο αναπτυγμένο (και πιο ακριβό) σε ηπειρωτική κλίμακα, έπειτα στη Γαλλία και στις χώρες των Άλπεων, όπου εμφανίζονται κόμματα με ακροδεξιό υπόβαθρο τα οποία ζητούν δραστικές μειώσεις των παροχών προς τα πιο ευάλωτα κοινωνικά στρώματα, ώστε να μην επιβαρύνονται με επώδυνους φόρους η μεσαία και η αστική τάξη. Για πρώτη φορά, αυτή η σκληροπυρηνική Δεξιά, από μια άποψη πρόδρομος του νεοφιλελευθερισμού, αποκτά ευρύτερη νομιμοποίηση και σημαντική εκλογική καταγραφή, αν και απέχει ακόμη πολύ από το να διεκδικεί την εξουσία.

Η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ και η παγκοσμιοποίηση οδηγούν στην τρίτη εποχή, κατά την οποία η ευρωπαϊκή Ακροδεξιά υφίσταται μια βαθιά μεταμόρφωση: τα κόμματα που την εκφράζουν στρέφονται προς τον συνδυασμό εθνικισμού και λαϊκισμού, προσπαθώντας να εκφράσουν ευρύτερα κοινωνικά στρώματα της πόλης και της υπαίθρου που συμπιέζονται από τις νεοφιλελεύθερες αναδιαρθρώσεις (Κεφάλαιο 3). Κεντρι-

κή τους επαγγελία είναι ένα είδος «ρατσιστικού κοινωνικού κράτους»: Να αναχαιπιστεί η αυξανόμενη μετανάστευση και να χτυπηθούν τα κοινωνικά επιδόματα στις κάθε είδους μειονότητες για να σωθούν θέσεις εργασίας και κοινωνικές υπηρεσίες της εθνικής πλειονότητας. Με αυτόν τον τρόπο προσπαθούν να καλύψουν το κενό που άφησε η συρρίκνωση των κομμουνιστικών κομμάτων και η νεοφιλελεύθερη μετάλλαξη της σοσιαλδημοκρατίας, στο πρότυπο των Νέων Εργατικών του Βρετανού πρωθυπουργού Τόνι Μπλερ και του Νέου Κέντρου του Γερμανού καγκελάρου Γκέρχαρντ Σρέντερ.

Η νέα στρατηγική αποδεικνύεται καρποφόρα. Ήδη από τη δεκαετία του '90, το Εθνικό Μέτωπο γίνεται η πρώτη δύναμη της Γαλλίας σε ψήφους εργατών. Ορόσημα αποτελούν οι αυστριακές εκλογές του 1999, στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε, και το ακόμη μεγαλύτερο σοκ της Γαλλίας, με την είσοδο του ηγέτη του Εθνικού Μετώπου Ζαν-Μαρί Λεπέν στο δεύτερο γύρο των προεδρικών εκλογών, το 2002. Δύο ακόμη παράγοντες ευνοούν την περαιτέρω διόγκωση της εθνικιστικής Δεξιάς. Ο πρώτος είναι η μετατροπή της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε μηχανισμό θεσμοποιημένης λιτότητας και ακρωτηριασμού της Δημοκρατίας με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, το 1992 (Κεφάλαιο 4). Η εξέλιξη αυτή, στην οποία συναίνεσαν οι ηγεσίες τόσο της Κεντροδεξιάς όσο και της Κεντροαριστεράς, άνοιξε ένα νέο, οριζόντιο ρήγμα που διέτρεχε όλες τις πολιτικές παρατάξεις μεταξύ ευρωπαϊστών και ευρωσκεπτικιστών, με την Ακροδεξιά να επενδύει αποφασιστικά στο δεύτερο στρατόπεδο. Η άλλη σημαντική εξέλιξη ήταν ο παρατεταμένος «πόλεμος κατά της ισλαμικής τρομοκρατίας» που κήρυξαν οι νεοσυντηρητικοί της Ουάσινγκτον μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Η ισλαμοφοβία παίρνει τη θέση του παραδοσιακού αντισημιτισμού, προσφέροντας ευρύτερο ακροατήριο στο ρατσιστικό αφήγημα των ακραίων εθνικιστών (Κεφάλαιο 5).

Ο επόμενος σταθμός έρχεται με τη μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση της περιόδου 2007-2012, που μας εισάγει στην τέταρτη

εποχή του ακροδεξιού φαινομένου (Κεφάλαιο 6). Τα οδυνηρά προγράμματα λιτότητας για τη σωτηρία των μεγάλων τραπεζών και ασφαλιστικών εταιρειών που ευθύνονταν για την κρίση προκάλεσαν έκρηξη των αντισυστημικών διαθέσεων και των κινημάτων διαμαρτυρίας σε Ευρώπη και Αμερική. Τράπεζες και κυβερνήσεις, κεντροδεξιές ή κεντροαριστερές αδιάφορο, εμφανίζονταν ως περιστρεφόμενες πόρτες, με τους ίδιους ανθρώπους σε εναλλασσόμενους ρόλους ενός καπιταλισμού-βαμπίρ. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η διαβόητη επενδυτική τράπεζα Goldman Sachs.

Ό,τι και να ψήφιζαν οι Αμερικανοί επί δεκαετίες, οι τύχες της οικονομίας και της καθημερινότητάς τους παρέμεναν άρρηκτα συνδεδεμένες με τον τραπεζικό κολοσσό. Στελέχη της Goldman Sachs ήταν οι υπουργοί Οικονομικών Ρόμπερτ Ρούμπιν, επί προεδρίας Κλίντον, Χένρι Πόλσον, επί υιού Μπους, και Στιβ Μινούτσιν, επί Ντόναλντ Τραμπ. Προστατευόμενος του Ρούμπιν ήταν ο πρώτος Υπουργός Οικονομικών του Μπαράκ Ομπάμα, Τίμοθι Γκάιτνερ (ο επόμενος, Τζακ Λιου, προερχόταν από τον όμιλο της Citigroup).

Στις 14 Νοεμβρίου του 2011, η γαλλική *Le Monde* δημοσίευσε ένα πολύκροτο άρθρο, που έκανε λόγο για «κυβέρνηση Goldman Sachs στην Ευρώπη»⁶. Ο αρθρογράφος επικέντρωνε σε τρία πρόσωπα που συνδέονταν με το αμερικανικό μεγαθήριο και ενσάρκωναν μια εξαιρετικά επικίνδυνη τάση της εποχής: τον εξοστρακισμό δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων από τεχνοκράτες που υπόσχονταν να εφαρμόσουν χωρίς ενδοιασμούς τα πιο σκληρά, αντιλαϊκά μέτρα για την «εξυγίανση» των δημοσίων οικονομικών. Πρώτος στη σειρά φιγουράριζε ο Μάριο Μόντι, πρώην διεθνής σύμβουλος της Goldman Sachs, ο οποίος ανέλαβε (χωρίς να έχει εκλεγεί) Πρωθυπουργός της Ιταλίας το 2011. Την ίδια περίοδο, στην Ελλάδα εκπαραθυρώ-

6. Marc Roche, "Goldman Sachs, the trait d' union entre Mario Graghi, Mario Monti et Lucas Papademos", *Le Monde*, 14.11.2011.

νεται από το Μέγαρο Μαξίμου ο Γιώργος Παπανδρέου και τη θέση του καταλαμβάνει ο επί χρόνια διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας, Λουκάς Παπαδήμος. Από το προηγούμενο αξίωμα του, ο κ. Παπαδήμος είχε συνεργαστεί με την Goldman Sachs στη «δημιουργική λογιστική», δηλαδή στην παραποίηση των δημοσιονομικών δεδομένων της χώρας, ώστε να μπει στην Ευρωζώνη, ενώ την ίδια περίοδο ήταν επικεφαλής του Οργανισμού Διαχείρισης του Δημοσίου Χρέους (ΟΔΔΗΧ) ο Πέτρος Χριστοδούλου, trader της Goldman Sachs στο παρελθόν. Κορυφαία θέση στην τριάδα της *Le Monde* κατέχει ο τότε διοικητής της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, Μάριο Ντράγκι, ο οποίος είχε διοριστεί αντιπρόεδρος της Goldman Sachs το 2002.

*

Στις θυελλώδεις κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις που συγκλόνισαν εκείνη την περίοδο τη νότια Ευρώπη, οι κατεστημένες δυνάμεις του Κέντρου πρόβλαλαν τα σκιάχτρα των «δύο άκρων» ή και των «δύο ολοκληρωτισμών». Ο Σλοβένος φιλόσοφος Σλάβοϊ Ζίζεκ παραλληλίζει σαρκαστικά αυτό το ιδεολόγημα με μια διαφήμιση για ένα είδος αντιοξειδωτικού τσαγιού που υποτίθεται ότι καταπολεμά τις επιβλαβείς ελεύθερες ρίζες. «Η ιδέα του ολοκληρωτισμού είναι ένα από τα κύρια ιδεολογικά αντιοξειδωτικά, του οποίου η λειτουργία, καθ' όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του, ήταν να εξημερώνει τις ελεύθερες, ριζοσπαστικές τάσεις ώστε το κοινωνικό σώμα να διατηρεί την ιδεολογικοπολιτική υγεία του»⁷. Άλλωστε, οι θιασώτες αυτής της θεωρίας δεν είχαν καμία δυσκολία να μας δείξουν ποιο από τα «δύο άκρα» φοβούνταν και ποιο ήταν έτοιμοι να χρησιμοποιήσουν ως χρήσιμη εφεδρεία. Αίφνης, στην κυβέρνηση Παπαδήμου χαρτοφυλάκια ανέλαβαν δύο πρωτοκλασάτα στελέχη του ακροδεξιού ΛΑ.Ο.Σ., οι Μάκης Βορίδης και Άδωνις Γεωργιάδης, για να ξεπλύνουν

7. Ζίζεκ, 2001, σελ. 27.

το φιλοφασιστικό παρελθόν τους και να ετοιμαστούν για τους μετέπειτα ρόλους τους. Κάτι ανάλογο θα συμβεί αργότερα με τον Ματέο Σαλβίνι, ηγέτη της ακροδεξιάς Λέγκα στην Ιταλία, και σε σειρά άλλων περιπτώσεων.

Οι περιστάσεις είναι πλέον ιδανικές ώστε τα μεγάλα κόμματα της ευρωπαϊκής Ακροδεξιάς να φορέσουν καινούργια ρούχα, να πάρουν αποστάσεις από τις πιο ενοχλητικές για τους κυρίαρχους κύκλους θέσεις τους (ιδίως εκείνες που αμφισβητούσαν το ευρώ και την Ε.Ε.) και να εμφανιστούν ως αξιόπιστοι διεκδικητές της εξουσίας (Κεφάλαιο 9). Σε αυτή την επιχείρηση «αποδαιμονοποίησης» βρίσκουν συχνά πρόθυμη υποστήριξη από το φιλελεύθερο Κέντρο. Στη Γαλλία, η κυβερνώσα παράταξη του Εμανουέλ Μακρόν δεν έχει καμία δυσκολία να περάσει κρίσιμα νομοσχέδια, ιδιαίτερα σε θέματα «νόμου και τάξης», με την Εθνική Συσπείρωση (όπως έχει μετονομαστεί το Εθνικό Μέτωπο) της Μαρίν Λεπέν.

Στο όνομα του «να αδειάσουμε την κοινωνική δεξαμενή της Ακροδεξιάς», οι κατεστημένες δυνάμεις συχνά υιοθετούν μεγάλο μέρος της ρητορικής και των πολιτικών της, κάτι που έχει, ωστόσο, το αντίθετο από το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, καθώς οι πολίτες έχουν την κακιά συνήθεια να προτιμούν τα πρωτότυπα από τα αντίγραφα. Τελευταία έκφραση αυτής της στρατηγικής υπήρξε το νέο «Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο», που εγκρίθηκε από το Ευρωκοινοβούλιο στις 10 Απριλίου 2024⁸ – μια άθλια συμφωνία, στα μέτρα της Τζόρτζια Μελόνι, με την αφελή προσδοκία ότι θα αποφευχθεί η διόγκωση της Ακροδεξιάς στις ευρωεκλογές. Κρίσιμο ρόλο στην «κάθαρση» του μεταφασισμού έπαιξαν οι πόλεμοι στην Ουκρανία και τη Γάζα. Η σύγκλιση βασικών κομμάτων του χώρου με το ΝΑΤΟ και το Ισραήλ σε αυτές τις κρίσεις χάρισε στην Ακροδεξιά πιστοποιητικά σοβαρότητας και υπευθυνότητας από τις κατεστημένες δυνάμεις.

---

8. Éditorial, *Le Monde*, 11.4.2024.

Ένα από τα έργα που ξεχωρίζουν στην Αίθουσα 700, στον πρώτο όροφο του Λούβρου, είναι ο τεράστιος πίνακας (περίπου 5x7 μέτρα) «Η Σχεδιά της Μέδουσας», του Τεοντόρ Ζερικό. Πηγή έμπνευσης του Γάλλου ρομαντικού ζωγράφου υπήρξε το πολύκροτο ναυάγιο της φρεγάτας «Μέδουσα» στις ακτές της Μαυριτανίας, το 1816, με ευθύνη του ανίκανου κυβερνήτη της. Μια σχεδιά ασφυκτικά γεμάτη με ναυαγούς περιπλανιόταν για μέρες στο πέλαγος σε συνθήκες κόλασης, με αποτέλεσμα να αρχίσουν να ρίχνουν τους πιο αδύναμους στο νερό για να εξοικονομηθούν τρόφιμα, ενώ σημειώθηκαν και περιστατικά κανιβαλισμού. Από αυτή την τραγωδία έλκει την καταγωγή του το (όχι και τόσο) παιδικό τραγούδι «ήταν ένα μικρό καράβι» (στα γαλλικά: Il était un petit navire), με τους ανατριχιαστικούς στίχους «και τότε ρίξανε τον κλήρο/ να δούνε ποιος-ποιος-ποιος θα φαγωθεί».

Κάνοντας ένα μεγάλο άλμα στον χρόνο, θα μπορούσαμε να δούμε στον πίνακα του Ζερικό μια αλληγορία για την κοινωνική συνθήκη του ύστερου καπιταλισμού – εκείνο το παθολογικό υπόβαθρο που ευνοεί τη γιγάντωση του μεταφασισμού, όπως υποστηρίζουμε σε αυτό το πόνημα. Δεν πρόκειται, δηλαδή, για ένα αποκλειστικά «πολιτικό» πρόβλημα, οι ρίζες του οποίου θα βρίσκονταν μόνο στις επιλογές, τα λάθη ή τις προδοσίες των τάδε ή δείνα κομμάτων και ηγετών, αλλά για την πολιτική συμπύκνωση μιας δυστοπικής κοινωνικής μεταβολής. Δεκαετίες προέλασης και εμπέδωσης ενός «ολοκληρωτικού» καπιταλισμού έχουν οδηγήσει στη δραματική εξασθένηση των εργατικών κομμάτων και συνδικάτων, αλλά και κάθε μορφής σταθερής συλλογικής οργάνωσης. Η γενικευμένη επισφάλεια ωθεί τους μοναχικούς «ναυαγούς», ένα μεγάλο μέρος του κοινωνικού σώματος, σε έναν αγώνα όλων εναντίον όλων, με έπαθλο την απλή επιβίωση. Δεν είναι τυχαία η δημοτικότητα των ποικίλων ριάλιτι σε στιλ «Survivor», σε διεθνή κλίμακα. Ούτε είναι τυχαίο ότι ο Ντόναλντ Τραμπ έγινε γνωστός στο ευρύτερο κοινό ως παρουσιαστής μιας τέτοιας νοοτροπίας

τηλεοπτικής σειράς («The Apprentice»), όπου στο τέλος κάθε επεισοδίου έδινε από την εκπομπή τον πιο αδύναμο κρίκο, με την αποστροφή «Απολύεσαι!»

Επομένως, η αναχαίτιση της νέας Ακροδεξιάς δεν μπορεί επιτευχθεί μόνο μέσω των –ασφαλώς αναγκαίων– ιδεολογικών και πολιτικών συγκρούσεων στα πεδία των αξιών, των ταυτοτήτων και των ατομικών δικαιωμάτων. Εκείνο που πρέπει να ανατραπεί ή ίδια η υλική πραγματικότητα που θρέφει τον κοινωνικό κανιβαλισμό, τη λογική ότι, αφού δεν μπορούμε να τα βάλουμε με τους δυνατούς που μας ρίξαν στα βράχια, ας επιβιώσουμε εις βάρος των πιο αδύναμων – των μεταναστών, των μειονοτήτων, όσων δεν έχουν στον ήλιο μοίρα. Μια λογική που ευνοεί τον ρατσισμό, τον ανοιχτό ή μεταμφιεσμένο νεοφασισμό. Υπό αυτό το πρίσμα, η ανάταξη των εργασιακών σχέσεων, των κοινωνικών δικαιωμάτων και οργανώσεων αποτελεί το πιο επείγον πρόβλημα της εποχής μας, όχι μόνο από τη σκοπιά της κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά και από εκείνη της υπεράσπισης της Δημοκρατίας, της Ειρήνης και του Πολιτισμού από την επαπειλούμενη βαρβαρότητα.

*

Μήπως είμαστε, όμως, υπερβολικοί; Σχολιάζοντας τη ραγδαία άνοδο της ευρωπαϊκής Ακροδεξιάς, το βρετανικό περιοδικό *Economist* υιοθετούσε μια μάλλον καθουσιαστική οπτική. «Αντί να προσπαθούν να εξοστρακίσουν εντελώς από τις κυβερνήσεις και τον δημόσιο διάλογο τα κόμματα της σκληροπυρηνικής Δεξιάς, η καλύτερη απάντηση από τις επικρατούσες πολιτικές δυνάμεις θα ήταν να εμπλακούν στη συζήτηση μαζί τους και να κλείνουν, κατά περίπτωση, συμφωνίες μαζί τους. Αν (οι Ακροδεξιοί) θέλουν να αναλάβουν κυβερνητικές ευθύνες, αυτό μπορεί να τους κάνει λιγότερο ριζοσπαστικούς», έγραφε το φθινόπωρο του 2023 η σύνταξη του *Economist*⁹.

---

9. “The real threat from Europe’s hard right”, *The Economist*, 16.9.2023.

Παρά τον κυνισμό της, η θέση του βρετανικού περιοδικού δε στερείται επιχειρημάτων. Αναλαμβάνοντας κυβερνητικούς ρόλους, τα ακροδεξιά κόμματα χάνουν τον «αντισυστημικό» τους μανδύα, γεγονός που μπορεί να τα αποξενώσει από μεγάλο μέρος της κοινωνικής τους βάσης, όπως έδειξε η συρρίκνωση πρώτα του αυστριακού FPÖ και μετά της ιταλικής Λέγκας. Ωστόσο, αυτό δε λέει από μόνο του και πολλά πράγματα. Μετά από μια περίοδο ενδοσκοπησης, το FPÖ επανέκαμψε δριμύτερο, ενώ τη θέση της Λέγκας πήραν οι ακόμη χειρότεροι Αδελφοί της Ιταλίας, υπό τη Μελόνι. Ακόμη κι όταν βρίσκονται στην αντιπολίτευση, τα εθνικιστικά-ξενοφοβικά κόμματα παίζουν το ρόλο του «λαγού», που παρασύρει προς τα δεξιά ολόκληρο το πολιτικό σύστημα, έτσι που η «εμπλοκή», ο «διάλογος» και οι «κατά περίπτωση συνεργασίες» μαζί τους, που συνιστά ο *Economist*, να συντελούν στην ευρύτερη νομιμοποίηση του μεταφασισμού. Εκ των θεμελιωτών της Σχολής της Φρανκφούρτης, ο Γερμανός φιλόσοφος Τέοντορ Αντόρνο μας είχε έγκαιρα προειδοποιήσει λέγοντας ότι «η επιβίωση του εθνικοσοσιαλισμού μέσα στη Δημοκρατία» είναι δυνητικά μεγαλύτερος κίνδυνος από την «επιβίωση φασιστικών τάσεων ενάντια στη Δημοκρατία»¹⁰.

Είναι αλήθεια ότι σήμερα το χρηματιστικό κεφάλαιο, η κυρίαρχη δύναμη του παγκόσμιου καπιταλισμού, δεν επενδύει στην Ακροδεξιά, αλλά σε αυτό που ο Βρετανός συγγραφέας και ακτιβιστής Ταρίκ Άλι αποκαλεί «Ακραίο Κέντρο», είτε κεντροδεξιάς είτε κεντροαριστερής απόχρωσης. Όπως επισημαίνει όμως ο Έντσο Τραβέρσο, «σε μια παρατεταμένη περίοδο χάους, οτιδήποτε θα μπορούσε να συμβεί. Αυτό κατά βάση έγινε στη Γερμανία της δεκαετίας του '30, όταν οι Ναζί βγήκαν από το περιθώριο του κινήματος των οργισμένων πληβείων και αναδείχθηκαν σε αναντικατάστατο συνομιλητή του μεγάλου κεφαλαίου, των βιομηχανικών και χρηματιστικών

10. Adorno, 2002, σ. 20-37.

ελίτ, και στη συνέχεια και του στρατού. Στον Μεσοπόλεμο, ο φασισμός εμφανιζόταν ως εναλλακτική λύση έναντι του μπολσεβικισμού»¹¹. Ο Ιταλός διανοούμενος θεωρεί ότι στις μέρες μας η Ακροδεξιά θα μπορούσε να γίνει ξανά πολύτιμος συνομιλητής και στήριγμα των κυρίαρχων κύκλων στο όχι απίθανο ενδεχόμενο μιας μελλοντικής διάσπασης της Ε.Ε. σε συνθήκες κοινωνικής αναταραχής και πυράκτωσης των εθνικισμών, όπου «η Ακροδεξιά θα ριζοσπαστικοποιούνταν και ο μεταφασισμός θα εξελισσόταν σε νεοφασισμό»¹².

Οι παραπάνω διαπιστώσεις δε γράφτηκαν για να δικαιολογήσουν οποιουδήποτε είδους στωικισμό. Η Ευρώπη και ο κόσμος έχουν ζήσει πολύ χειρότερες συγκυρίες από αυτή που βιώνουμε σήμερα, όταν ο ναζισμός και ο φασισμός είχαν επικρατήσει στο μεγαλύτερο μέρος της ηπείρου μας, για να υποστούν τελικά τη συντριβή. Ό,τι χάρηκε μπορεί να ξανακερδηθεί και η σύγχρονη απειλή του μεταφασισμού μπορεί να αναχαιτιστεί. Αλλά για να το πετύχουμε, οφείλουμε να καταλάβουμε καλύτερα τους εχθρούς μας και τα στηρίγματά τους. Οι επόμενες σελίδες φιλοδοξούν να αποτελέσουν μία μικρή συμβολή σε αυτή την αναγκαία, συλλογική προσπάθεια.

---

11. Traverso, 2019, σ. 12-13.

12. Στο ίδιο.